ТЕОРЕТИЧНІ ПОГЛЯДИ ВЧЕНИХ-ПСИХОЛОГІВ НА САМОДЕТЕРМІНАЦІЮ СУБ'ЄКТІВ ДІЯЛЬНОСТІ РІЗНИХ СОЦІАЛЬНИХ КОНТЕКСТІВ

THEORETICAL VIEWS OF PSYCHOLOGISTS ON SELF-DETERMINATION OF SUBJECTS OF ACTIVITY OF DIFFERENT SOCIAL CONTEXTS

У статті розглядаються теоретичні погляди вчених-психологів на самодетермінацію суб'єктів діяльності різних соціальних контекстів. Метою статті є визначення теоретичних поглядів вітчизняних і зарубіжних психологів на самодетермінацію суб'єктів діяльності різних соціальних контекстів. Соціальний контекст у дослідженні ми розглядаємо як ситуацію, задану соціумом, у якому проходить становлення, розвиток, самовизначення, самореалізація, самодетермінація суб'єктів діяльності. Під самодетермінацією ми розуміємо можливість вибору з різноманіття варіантів, виходячи з власних прагнень, інтересів, цінностей і смислів, зумовлених як зовнішніми, так і внутрішніми умовами життєдіяльності суб'єкта. Самодетермінація суб'єкта діяльності не може розглядатися у відриві від суспільства, у якому він живе, від системи відносин, від соціального контексту, у який він включається. Визначення самодетермінації суб'єктів діяльності різних соціальних контекстів, на нашу думку, дасть змогу визначити, у чому саме полягають труднощі в суб'єктів різних видів діяльності, і намітити шляхи їх подолання, виявити вплив соціального контексту на самодетермінацію суб'єктів діяльності. У дослідженні ми пропонуємо розглядати залежність соціального контексту від географічного розташування країни та кліматичних умов; історичної епохи; етносу як історично сформованої спільності людей; соціальної структури, політики й економічної стабільності держави, фундаментальних цінностей суспільства; субкультури, прийнятих норм поведінки, взаємодії та взаємин; від сім'ї. Теоретичну базу становлять мотиваційна теорія самодетермінації Е. Деси й Р. Райана, суб'єкт діяльності розглядається в роботах І.А. Аполлонова, А.С. Берберяна й інших, підходи до розуміння сутності соціального контексту представлені в низці психологічних досліджень А.А. Вербицького, В.Г. Калашникова, А.В. Мудрика. До розгляду різних соціальних контекстів запропоновані суб'єкти, які пов'язані з діяльністю «Олігархів», «Бомж», «Державних і Муніципальних службовців».

Ключові слова: самодетермінація, суб'єкт, контекст, Олігарх, Бомж, Державні й Муніципальні службовці.

The statistic looks at the theoretical glances of the psychologists to the self-determination of the subtleties of the intellectual social contexts. I met the statistic of the theoretical glances of the life of the foreign and foreign psychologists to the self-determination of the subtleties of the intellectual social contexts. The social context in our predictions is how the situation is set by the society, in which the formation, development, self-designation, self-realization, self-determination of sub-activity is going on. For self-determination of reason, there is a possibility of choice due to the versatility of options, decisions from powerful people, interests, values and meanings, summarizing both the needs of the mind, and the inner needs. The self-determination of the sub'cta of activity cannot be discerned in any kind of suspension, in any living, in a system and in a social context, in what kind of wine is included. The purpose of self-determination of sub'ts in the activity of other social contexts, in our opinion, is to allow the value of what it is difficult to do with the sub'kts in different types of activity and in the minds of the way and in the midst of the countryside. In our recent progress, it is possible to discern the prevalence of the social context of the following: geographic development of the land and climatic minds; historical epochs; ethnos as the historically formed spirituality of people; social structure, policy and economic stability of the state, fundamental values of the suspension; subcultures, accepted norms of behavior, interaction and vzaimin; from the family. The theoretical base was laid down: the motivation theory of self-determination by E. Desi and R. Ryan; Apollonova, A.S. Berberyan et al., Come to the wisdom of the day in the social context, presented in a number of psychological thoughts by A.A. Verbitsky, V.G. Kalashnikova, A.V. Mudrik. Prior to the look of different social contexts, the sub-entities are proponated, which are linked to the activities of Oligarhiv, Bomzh, State and Municipal Services.

Key words: self-determination, subjects, social contexts, "Oligarchs", "Bomzh", "State and Municipal officials".

УДК 159.923-051:316.6
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.17.24>

Чіркін С.О.

аспірант кафедри соціальної
і прикладної психології
Одеський національний університет
імені І.І. Мечникова

Постановка проблеми. Численні психологічні, соціологічні, культурологічні, політологічні дослідження останнього часу великою мірою розкривають характер стрімких змін, що відбуваються в Українському суспільстві, тим самим формуючи в науковій і масовій свідомості уявлення про нові орієнтації в соціумі, а також про об'єктивну диференціацію людей на різні класи, прошарки, статусні групи. Самодетермінація суб'єкта діяльності не може розглядатися у відриві від суспільства, у якому він

живе, від системи відносин, від соціального контексту, у який він включається. Соціальний контекст у дослідженні ми розглядаємо як ситуацію, задану соціумом, у якому проходить становлення, розвиток, самовизначення, самореалізація, самодетермінація суб'єктів діяльності. Під самодетермінацією ми розуміємо можливість вибору з різноманіття варіантів, виходячи з власних прагнень, інтересів, цінностей і смислів, зумовлених як зовнішніми, так і внутрішніми умовами життєдіяльності

суб'єкта. Визначення самодетермінації суб'єктів діяльності різних соціальних контекстів, по нашому думку, дасть змогу визначити, у чому саме полягають труднощі в суб'єктів різних видів діяльності, і намітити шляхи їх подолання для отримання більш ефективного результату діяльності.

Постановка завдання. Метою статті є визначення теоретичних поглядів вітчизняних і зарубіжних психологів до самодетермінації суб'єктів діяльності різних соціальних контекстів.

Аналіз останніх публікацій самодетермінації суб'єктів діяльності різних соціальних контекстів дав змогу визначити такі актуальні для дослідження погляди та приклади.

Виклад основного матеріалу дослідження. Натеper найбільш обґрунтованою з теоретичного та емпіричного поглядів концепцією самодетермінації є мотиваційна теорія самодетермінації Е. Деси й Р. Райана, розроблена в руслі методологічних основ телеологічного напрямку екзистенційної та гуманістичної психології. У підході Е. Деси, Р. Райана самодетермінація визначається як можливість вибору з різноманіття варіантів, виходячи з власних прагнень, інтересів, цінностей і смислів, зумовлених як зовнішніми, так і внутрішніми умовами життєдіяльності суб'єкта. Автори підкреслюють важливість прагнень самої особистості до цікавої поведінки й діяльності, які стають можливими в результаті здійснення базових потреб в автономії, компетентності та міжособистісної узгодженості [14]. Центральною ідеєю є суб'єктна активність як фактор інтеграції зовнішніх і внутрішніх умов самоздійснення особистості. Теоретичною основою теорії самодетермінації є аналіз внутрішньої й зовнішньої, нематеріальної й матеріальної мотивації. Виділяються різні типи казуальної орієнтації (автономна, яка контролює, і безособова) і мотиваційні підсистеми (зовнішня, внутрішня, безособова) [12].

В одній із п'яти міні-теорій, розроблених у рамках теорії самодетермінації, а саме в теорії базових психологічних потреб, Е. Деси й Р. Райаном позначається, що в людини є три ключові потреби, що лежать в основі внутрішньої мотивації: афіліація (потреба в співвіднесеності з іншими людьми), потреба в автономії та потреба в компетентності. Як указують дослідники теорії самодетермінації, потреба в автономії є найбільш важливою для якості життя індивіда, проявляючи себе в процесі прийняття рішень. Е. Деси й Р. Райан долають протиріччя «зовнішнє – внутрішнє», «індивідуалізація – соціалізація», «самодетермінація – детермінація», обґрунтовуючи феноменологічний зміст самодетермінації в континуальному просторі внутрішньої й зовнішньої мотивації особистості: від повної зумовленості зовніш-

німи силами до саморегуляції як саме тотожності й інтегрованості із цінностями та смислами процесів регуляції [13]. Суб'єкт – джерело (ініціатор, розпорядник, творець) предметно практичної діяльності, пізнання й перетворення дійсності, носій активності. Змінюючи зовнішню природу, суб'єкт змінює і власну особистість, свідомо регулює свою поведінку [10]. А.В. Брушлинский визначає суб'єкта як діяча, людину, яка досягла вищого рівня діяльності, спілкування, автономності, цілісності; рівня, на якому вона стає творцем власної історії й вершителем свого життєвого шляху, «справи працівником». Відповідно суб'єкт – це діяч, творець, і це поняття виражає ступінь особистісної зрілості людини, її здатність до самоактуалізації й освоєння простору свого життєвого світу, властивістю якого є довільна доцільність діяча. Суб'єкт як носій активності сам робить свій вибір щодо спрямованості та об'єктів своєї діяльності; прагне до реалізації власних задумів і життєвих проєктів. Суб'єкт діяльності здатний виявляти ініціативу й самостійність, приймати й реалізовувати рішення, оцінювати наслідки своєї поведінки, самозмінюватися, самовдосконалюватися [11]. Тим самим феномен суб'єктності пов'язаний передусім із тим фактом, що активність іде безпосередньо від людини, а не із зовнішніх детермінант, не під тиском обставин, що склалася. Однак ця активність невіддільна від життєвих обставин і нерозривно пов'язана з сутнісними ідентифікаційними рисами особистості, надіндивідуальними за своєю природою [2]. Як особистість людина характеризується рівнем розвитку свідомості, співвіднесення свідомості із суспільною свідомістю, яка, у свою чергу, визначається рівнем розвитку цього суспільства. Рушійною силою розвитку особистості є внутрішні протиріччя між суспільно обумовленими потребами, що постійно зростають, і можливостями їх задоволення. Розвиток особистості – це постійне розширення її можливостей і формування нових потреб. До властивостей індивіда Н.В. Кузьміна зарахувала природні властивості, з якими людина народжується, потім стає особистістю, суб'єктом діяльності, індивідуальністю. Її теоретична розробка відображена в Б.Г. Ананьева. Особистість – це система соціально значущих властивостей індивіда, міра оволодіння ним соціальними цінностями та його здатність до реалізації цих цінностей і ролей особистості в різних сферах, продуктивного суб'єкта суспільної поведінки, спілкування й конкретних видів діяльності [7].

Загальні підходи до розуміння сутності соціального контексту представлені в низці психологічних досліджень А.А. Вербицького, В.Г. Калашникова, А.В. Мудрика та ін. А. Роберта трактує термін «контекст»

у кількох значеннях, одне з яких являє собою події та процеси, фізичні й психічні, що характеризують конкретну ситуацію, указують на зовнішнє й поведінку індивіда; друге – як специфічні обставини, при яких відбуваються дія чи подія [9].

За твердженням Б. Боденхаммера, поняття «контекст» бере початок у психотерапії, теорії сімейних систем, гештальтпсихології, комп'ютерних науках тощо, особливо в НЛП, де поняття «контекст» майже замінило поняття «умова», «ситуація», «обставина» [3]. На думку А.А. Вербицького, підставою для твердження, що поняття «контекст» може претендувати на статус нової психологічної категорії, повною мірою є той факт, що механізми контекстного впливу залучаються для розуміння практично всього кола психічних явищ, від несвідомого й ілюзій сприйняття до творчого мислення, соціально-психологічних і патопсихологічних феноменів [4]. Уперше цим автором дано визначення категорії «контекст»: «Це система внутрішніх факторів, умов поведінки й діяльності людини, що впливають на особливості сприйняття, розуміння й перетворення конкретної ситуації, визначають зміст і значення цієї ситуації як цілого та входять до його складу» [5]. У психології вживається поняття «контекст» не тільки в традиційному або лінгвістичному значеннях, а в словосполученнях «соціальний/культурний/духовний контекст» як позначення соціального середовища, що оточує людину [6]. Як зазначає Т.С. Генова, «соціальний контекст – це сукупність безлічі соціальних факторів та умов, які чинять загальний або частковий, прямий або опосередкований вплив на поведінку й діяльність людини на всіх вікових етапах її розвитку; багатопланове середовище як упорядкований або хаотичний простір, що виник стихійно чи створений цілеспрямовано, прямо або побічно впливає на людину безліччю соціальних факторів і конкретних умов, які впливають на розвиток людини на всіх вікових етапах». У роботі «Наука жити» Альфред Адлер зазначає роль соціального контексту: «... крім розгляду життя індивіда як єдиного цілого, ми повинні також урахувати його соціальний контекст. Спочатку діти народжуються слабкими, їх безпорадність робить необхідним, щоб за ними доглядали інші люди. Отже, стиль життя або модель життєвої поведінки дитини не можна зрозуміти без урахування людей, які доглядали за нею й заповнювали її неповноцінність». «Індивідуальність дитини не зводиться до фізичної індивідуальності, вона включає в себе весь контекст соціальних відносин».

Звідси випливає, що соціальний контекст відіграє важливу роль у самодетермінації суб'єктів діяльності різних соціальних контекстів. Аналіз останніх публікацій дав можли-

вість підкреслити необхідність урахувати соціальний контекст під час вивчення самодетермінації суб'єктів діяльності різних соціальних контекстів. Яскравим прикладом різних соціальних контекстів є «Олігарх» і «Бомж», «Державні й Муніципальні службовці». У сучасному суспільстві є дві крайності соціального контексту, два полюси – це супербагата олігархічна меншість і злиденне співтовариство бездомних бродяжок, що іменуються особами без певного місця проживання (бомж). Це дві взаємовиключні спільноти, культурно та психологічно антагоністично налаштовані щодо один одного. У межах дослідження інтерес становить К. Муздибаєв, який трактував як явища соціальної невдачі й бачив необхідність аналізу механізмів соціально-психологічної адаптації особистості людини до свого низького матеріального та соціального статусу. Автором виділені особистісні стратегії адаптації осіб «бомж» до умов, що склалися (на континуумі ефективності – неефективності в різних диспозиціях). Дослідження в галузі соціальної роботи про стратегію відстороненого прийняття – пасивному прийнятті особистістю життєвої ситуації. Також у бездомних нерідко виражена стратегія пасивної надії, пов'язана з очікуванням події, здатної змінити їхнє життя, й існуванням ірраціональної віри в чудесні обставини [8]. За результатами роботи К.І. Акутина, яка досліджувала ставлення осіб «бомж» щодо їхнього становища, представники цієї категорії бачать головну роль у вирішенні їхньої проблеми у сфері державних реформ, але не у власних самотійно зроблених спробах до змін [1]. Соціальний контекст і його вплив залежать від географічного розташування країни й кліматичних умов; історичної епохи; етносу як історично сформованої спільноти людей; соціальної структури, політики та економічної стабільності держави, фундаментальних цінностей суспільства; субкультури, прийнятих норм поведінки, взаємодії та взаємин; від сім'ї. Байдужо-агресивний соціальний контекст породжує бездомність, тривале перебування в стані бездомності призводить до поступової втрати повсякденних практик і соціальних навичок. Дослідження щодо «олігархів» та «олігархії» представлені в роботах економіста Я. Паппе, соціолога О. Криштановської, політолога А. Зудіна. О. Криштановська зазначає, що «безпосередній вплив бізнесу на політичний процес: великі корпорації приватного капіталу фінансували окремих чиновників, створивши безпрецедентний масштаб корупції. Фінансуючи політичні проекти, вони вимагали натомість нових послуг: у кінці 1990-х років держава залежала від капіталу на виборах, була невільна в проведенні не тільки економічної політики, а й кадрових переміщень. У країні відбулося

злиття влади й капіталу, утворилася олігархія», задавши в 1990-х роках новий соціальний контекст. «Олігархія – частина нової правлячої еліти, що вийшла з надр старого політичного класу – номенклатури. До кризи 1998 року олігархія була нерозривно пов'язана зі здійсненням державної політики та прийняттям стратегічних рішень». Елітолог М. Берд писала, що «верхівкова еліта» (apex elite) використовує умови, які роблять можливим досягнення влади, що означає досягнення багатства. І немає ніяких перешкод для того, щоб багаті досягали влади. Із «залізного закону олігархії», сформульованого Робертом Михельсом, впливає, що олігархічна властивість влади ґрунтується не тільки на прагненні представників еліти до влади та зміцненні особистого авторитету, а й на апатичних властивості мас, готових бути керованими. Ще один формат соціального контексту, не менш цікавий у рамках дослідження, – це нове покоління державних і муніципальних службовців. Зміна принципів підходів до участі держави в суспільному житті вимагає докорінного перегляду форм і методів державного впливу на різні сфери життя суспільства. У свою чергу, це об'єктивно визначає підвищення вимог до державних і муніципальних службовців як головному ресурсу держави під час реалізації будь-яких перетворень у суспільстві. Навички багатьох державних і муніципальних службовців формувалися в інших соціально-економічних умовах, їх основою слугувала класична система вищої професійної освіти, яка була ефективною для радянського періоду, проте не відповідає реаліям сучасного етапу розвитку держави й суспільства. Ідеальним державним службовцем видається фахівець, що володіє і юридичними, й економічними знаннями, і знаннями науки державного (муніципального) управління, що володіє до того ж інформаційно-комунікаційними технологіями.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, зроблений аналіз публікацій дав змогу зробити такий висновок: теоретичні погляди вітчизняних і зарубіжних психологів на самодетермінацію суб'єктів діяльності різних соціальних контекстів становлять теоретичну базу: мотиваційна теорія самодетермінації Е. Деси й Р. Райана, суб'єкт діяльності розглядається в роботах І. Аполлонова, А. Берберяна й інших, підходи до розуміння сутності соціального контексту представлені в низці психологічних досліджень А. Вербицького, В. Калашникова, А. Мудрика. До розгляду різних соціальних контекстів запропоновані суб'єкти, які пов'язані з діяльністю «Олігархів», «Бомжів», «Держав-

них і Муніципальних службовців». Визначення самодетермінації суб'єктів діяльності різних соціальних контекстів, на нашу думку, дасть можливість з'ясувати, у чому саме полягають труднощі в суб'єктів різних видів діяльності, і намітити шляхи їх подолання для отримання більш ефективного результату діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Акутина К.И. Бездомность: основные проблемы и пути решения. *Гуманитарные научные исследования*. 2013. № 6 [Электронный ресурс]. URL: <http://human.snauka.ru/2013/06/3249>.
2. Аполлонов И.А., Берберян А.С. проблема субъектности человека в пространстве социокультурных детерминант. *Южно-российский журнал социальных наук*. 2018. Т. 19. № 3. С. 47–57
3. Боденхаммер Б. НЛП практик. Полный сертификационный курс / пер. с англ. Санкт-Петербург : Прайм-еврознак, 2007. 448 с.
4. Вербицкий А.А., Калашников В.Г. Категория «Контекст» в психологии и педагогике : монография. Москва : Логос, 2010. 300 с.
5. Вербицкий А.А. Контекст как смыслообразующая психологическая категория. Ежегодник Российского психологического общества : материалы III Всерос. съезда психологов, 25–28 июня 2003 г. Санкт-Петербург : СПбУ, 2003. С. 98–101.
6. Калашников В.Г. Языковая картина мира как психологический контекст. *Известия Самарского научного центра Российской академии наук*. 2010. Т. 12. № 5 (2). С. 426–428.
7. Кузьмина Н.В. Акмеологическая теория фундаментального образования (созидание духовных продуктов в свойствах субъектов образования средствами учебных дисциплин) : монография. Санкт-Петербург : Изд-во НУ «Центр стратегических исследований», 2012. 382 с.
8. Муздыбаев К. Переживание бедности как социальной неудачи: атрибуция ответственности, стратегии совладания и индикаторы депривации. *Социологический журнал*. 2000. № 3/4. С. 5–32.
9. Роберта А. Большой толковый словарь / пер. с англ. Москва : АСТ, 2000. Т. 1 : А-О. 592 с.
10. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 720 с.
11. Учайдзе Л.Г. Субъектность как фактор профессиональной успешности менеджеров : дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Сочи, 2010. 210 с. С. 58.
12. Deci E.L., Connell J.P., Ryan R.M. Self-determination in a work organization. *Journal of Applied Psychology*. 1989. Vol. 74. № 4. P. 580–590.
13. Deci E.L., Ryan R.M. The support of autonomy and control behavior. *Journal of personality and social psychology*. 1987. № 53. P. 1024–1037.
14. Ryan R.M., Deci E.L. Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development and well-being. *American psychologist*. 2000. Vol. 55. № 1. P. 68–78.